

ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԶԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ)

Համաշխարհային հասարակական-քաղաքական մտքում «Քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը շրջանառվում է արդեն մի քանի հարյուրամյակ: Այս կատեգորիան հանդիսանում է տարբեր գիտությունների ուսումնասիրման առարկա՝ պետության և իրավունքի տեսություն, փիլիսոփայություն, քաղաքագիտություն, սոցիոլոգիա: Բայց մինչ այժմ գիտական շրջանակներում միանական կարծիք չկա քաղաքացիական հասարակության ծագման, կառուցվածքային ձևավորման և նրա պատմական հեռանկարների վերաբերյալ, այն մասին, թե ինչ դեր են խաղում այս կամ այն ինստիտուտները քաղաքացիական հասարակության գործունեության և ձևավորման գործում:

Այս առումով իրենից մեծ կարևորություն է ներկայացնում քաղաքացիական հասարակության առանցքային ինստիտուտներից մեկը՝ հասարակական միավորումների համակարգը: Իրավունքով պաշտպանվող հասարակական միավորումները քաղաքացիական հասարակության այլ ինստիտուտների հետ կարող են մեծ դերակատարում ունենալ Հայաստանի Հանրապետության զարգացման և ընթացող գործընթացների վրա: Իրականությունը ցույց է տալիս, որ առանց համապատասխան ինստիտուտների իրավական կարգավորման արդյունավետ մեխանիզմի առկայության քաղաքացիական հասարակության տեսությունը չի կարող վերածվել հասարակական պրակտիկայի:

Այսօր հասարակական-քաղաքացիական ոլորտը հայտնվել է ոչ միայն իրավաբանների, սոցիոլոգների և փիլիսոփաների, այլ նաև հասարակական միավորումների ներկայացուցիչների, քաղաքական գործիչների, լայն հասարակության ուշադրության կենտրոնում: Այդ փաստն ինքնին նշանակալից է, քանի որ հասարակական միավորումների դերը շատ մեծ է մեր հասարակության՝ քաղաքացիական հասարակություն վերածվելու գործում:

Հասարակական միավորումները, որոնք

շահույթ ստանալու նպատակ չեն հետապնդում, կազմում են այսպես կոչված «երրորդ սեկտորը»: Այս անվանումը փոխառված է արևմտյան տերմինաբանությունից: Ներկայիս ՀՀ օրենսդրությունը առանձնահատուկ կարգավիճակ է տալիս այնպիսի հասարակական միավորումներին, ինչպիսիք են՝ հասարակական կազմակերպությունները, արհեստակցական միությունները, կուսակցությունները և կրոնական կազմակերպությունները: Այս առումով շատ կարևոր է հասարակական միավորումների և պետական մարմինների փոխհարաբերության հիմնախնդիրը: Իշխանությունը պետք է ելնի քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների հետ գործընկերային հարաբերությունների ձևավորման սկզբունքից՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը նոր է սկսվում: Կախված նրանից, թե ինչքանով է կատարյալ այդ հարաբերությունների ձևավորման նորմատիվ-իրավական հիմքը, պայմանավորված է նրանց համագործակցության մեխանիզմների ու ընթացակարգերի կենսունակությունն ու կառուցողականությունը, ինչն էլ հանդիսանում է Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության բնականոն կենսագործունեության կարևոր գրավականը:

Մեր երկրում քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար անհրաժեշտ է ուժեղ, գործունակ պետություն: Ներկայիս իրավիճակն այնպիսին է, որ պետությանն անհրաժեշտ է պաշտպանել քաղաքացիական հասարակության առանձին տարրերի դրսևորումներից, որոնց գործունեությունը կարգավորված չէ իրավունքով: Հասարակություն-պետություն համագործակցությունը դուրս է եկել նոր հարթության վրա. նրանք փոխկապակցված են և փոխօգնության կարիք ունեն:

Հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակին վերաբերող ելակետային նորմերը ամրագրված են առաջին հերթին 1995թ. հուլիսի 5-ին ընդունված ՀՀ Սահմանադրության

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

28-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու, այդ թվում՝ արհեստակցական միություններ կազմելու և դրանց անդամագրվելու իրավունք»:

Յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի այլ քաղաքացիների հետ կուսակցություններ ստեղծելու և դրանց անդամագրվելու իրավունք: Կուսակցություններ և արհեստակցական միություններ ստեղծելու և դրանց անդամագրվելու իրավունքներն օրենքով սահմանված կարգով կարող են սահմանափակվել զինված ուժերի, ոստիկանության, ազգային անվտանգության, դատախազության մարմինների ծառայողների, ինչպես նաև դատավորների և սահմանադրական դատարանի անդամի նկատմամբ:

Մարդուն չի կարելի հարկադրել անդամագրվելու որևէ կուսակցության կամ միավորման:

Միավորումների գործունեությունը կարող է կասեցվել կամ արգելվել միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ դատական կարգով:

Միավորումներն անհատների շահերի ընդհանրության և օրենքի հիման վրա կամավոր ստեղծված հասարակական կառույցներ են, որոնց նպատակն անդամների հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջումների բավարարումն է: Հասարակական միավորումները հսկայական դեր ունեն ժողովրդավարության, քաղաքացիական հասարակության կայացման գործում: Հասարակական միավորումներն իրենց բնույթով բազմազան են: Այսպիսով, Սահմանադրության 28-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամենից ընդհանուր դրույթն է, որն ամրագրում է անհատների՝ միավորումներ կազմելու իրավունքը: Նշված հոդվածի 1-ին մասի իրավաբանական բովանդակությունը ենթադրում է երկու իրավական հնարավորություն.

ա/ յուրաքանչյուր ոք ունի այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու իրավունք: Այս իրավունքն անհատական չէ, քանի որ դրա իրականացման համար անհրաժեշտ է այլ անձանց հետ համագործակցություն, որի արդյունքը պետք է լինի միավորում կազմելը.

բ/ յուրաքանչյուր ոք ունի հասարակական միավորումներին անդամագրվելու իրավունք: Այս իրավունքը, ի տարբերություն նախորդի, անհատական է: Անկախ կրոնական, ռասայական, սեռային, լեզվական և այլ հատկանիշներից, յուրաքանչյուրը պետք է ունենա գործող հասարակական միավորումներին միանալու կամ անդամագրվելուց հրաժարվելու, ինչպես նաև դրանցից անարգել դուրս գալու իրավունք: Միավորման իրավունքը

մարդկանց հնարավորություն է տալիս իրականացնել այնպիսի խնդիրներ, իրագործել այնպիսի նպատակներ ու շահեր, որոնք հնարավոր չէ իրականացնել անհատապես: Մարդիկ ստեղծում են հասարակական միավորումներ՝ համատեղ ջանքերով իրենց կողմից որոշակի ընդհանուր շահերի իրագործման նպատակով¹:

Սահմանադրության հիման վրա հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակին վերաբերող ընդհանուր բնույթի իրավանորմերը սահմանված են 1998թ. մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում: Մասնավորապես, նշված օրենսգրքի 122-րդ հոդվածը տալիս է հասարակական միավորման հետևյալ բնորոշումը. հասարակական միավորումներ են համարվում քաղաքացիների կամավոր միավորումները, որոնք օրենքով սահմանված կարգով միավորվել են իրենց շահերի ընդհանրության հիման վրա՝ հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջումները բավարարելու համար²:

Հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակին վերաբերող ընդհանուր բնույթի իրավանորմեր են ամրագրված նաև «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» 2001թ. դեկտեմբերի 4-ի ՀՀ օրենքով³:

Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ հասարակական միավորումները, հանդիսանալով քաղաքացիական հասարակության առանցքային ինստիտուտներից մեկը, իրենց իրավական կարգավիճակի հստակեցման կարիք ունեն: Այս առումով շատ կարևոր կլիներ «Հասարակական միավորումների մասին» առանձին նորմատիվ-իրավական ակտի ընդունումը, որը համալիր ձևով կկարգավորեր հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակին առնչվող իրավահարաբերությունները և մասնավորապես.

- հստակ կսահմաներ հասարակական միավորման հասկացությունը՝ նշելով նրա հիմնական հատկանիշները, որը անկախ օրենսդրական կարգավորումից հնարավորություն կտար որոշել, թե այս կամ այն կազմավորումը հանդիսանում է հասարակական միավորում, թե՞ ոչ,

- հստակ կնշեր, թե Հայաստանի Հանրապետությունում ինչ տեսակի հասարակական միավորումներ են գործում,

- կտրամադրեր ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված անձանց միավորման իրավունքի իրականացման անհրաժեշտ երաշխիքներ,

- կապահովեր ՀՀ տարածքում գործող հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակի համապատասխանությունը միջազգային

պայմանագրերին,

- իրավական ձևակերպում կտար հասարակական միավորումների ձևավորման պրակտիկ պահանջներին,

- անհրաժեշտ իրավական հիմք կստեղծեր հասարակական միավորումների առանձին տեսակների իրավական կարգավիճակը սահմանող օրենսդրական ակտերի հետագա զարգացման համար՝ որպես Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքացիական հասարակության զարգացման անհրաժեշտ նախապայման:

Իրավաբանական գրականության, հասարակական միավորումների իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ ընդհանուր դրույթներ պարունակող իրավական ակտերի, ինչպես նաև հասարակական միավորումների առանձին տեսակների իրավական կարգավիճակը սահմանող իրավական ակտերի ուսումնասիրության և տեսական վերլուծության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ **հասարակական միավորումը օրենքով սահմանված կարգով կամքի ազատ դրսևորմամբ ֆիզիկական անձանց անմիջական միավորման արդյունքում ստեղծված ոչ առևտրային, անհատական անդամության վրա հիմնված ինքնակառավարվող կազմակերպություն է ընդհանուր նպատակների ու շահերի բավարարման համար, որը սահմանված է հասարակական միավորման կանոնադրությամբ:**

Տրված բնորոշումը վերաբերում է միայն օրենքով նախատեսված որևէ կազմակերպատիրական ձևի շրջանակներում պետական գրանցում ստացած իրավաբանական անձ հանդիսացող հասարակական միավորումներին, որոնք Հայաստանի Հանրապետությունում հանդիսանում են կուսակցությունները, հասարակական կազմակերպությունները, արհեստակցական միությունները և կրոնական կազմակերպությունները: Իսկ ինչ վերաբերում է այն հասարակական միավորումներին, որոնք պետական գրանցում չեն ստանում նշված կազմակերպատիրական ձևերի շրջանակներում, նրանք չունեն իրավաբանական անձի կարգավիճակ, և նրանց վրա չեն տարածվում դրանից բխող իրավունքներն ու պարտականությունները: Նման միավորումները իրավունք չունեն օրենքով սահմանված կարգով ներկայացնել ու պաշտպանել իր և իր անդամների իրավունքները և օրինական շահերն այլ կազմակերպություններում, դատարանում, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, համագործակցել ոչ առևտրային այլ կազմակերպությունների, այդ թվում՝ միջազգային և օտարերկրյա ոչ կառավարական, ոչ առևտրային կազմակերպությունների

հետ, ինչպես նաև համակարգված գործունեություն ծավալելու, ընդհանուր շահեր ներկայացնելու և պաշտպանելու նպատակով այդ կազմակերպությունների հետ ստեղծել միություններ կամ անդամակցել նրանց ստեղծած միություններին՝ պահպանելով իր ինքնուրույնությունը և իրավաբանական անձի կարգավիճակը, իր կանոնադրությամբ սահմանված կարգով ստեղծել առանձնացված ստորաբաժանումներ՝ մասնաճյուղեր և ներկայացուցչություններ, ինչպես նաև հիմնարկներ, ստեղծել առևտրային կազմակերպություններ կամ մասնակից դառնալ այդպիսի կազմակերպություններին⁴: Չնայած այս միավորումների վրա չեն տարածվում պետական գրանցում ստացած և իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող հասարակական միավորումների համար նախատեսված որոշ իրավունքներ, այնուամենայնիվ նրանց առկայությունը շատ կարևոր է մեր երկրում նոր ձևավորվող քաղաքացիական հասարակության լիարժեք ձևավորման համար: Բացի այդ՝ նման միավորումների ստեղծման իրավական հիմքը ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածում ամրագրված այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու յուրաքանչյուրի իրավունքն է:

Իրավաբանական գրականության, միջազգային փաստաթղթերի և ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս առանձնացնել հասարակական միավորման հիմնական բնութագրիչ հատկանիշները.

- հասարակական միավորումները ստեղծվում են անձանց միավորվելու իրավունքի իրականացման միջոցով, որը, չնայած իր վառ ընդգծված կոլեկտիվ բնույթին, բխում է քաղաքացիների մի շարք անհատական իրավունքներից, որոնք ամբողջացնում են նրանց ինքնագործունեության ոլորտը, որտեղ պետական մարմինները չեն կարող թափանցել առանց օրենքով սահմանված հիմքերի,

- հանդիսանալով սոցիալական էակ՝ մարդը չի բավարարվում միայն անհատական իրավունքներով և ազատություններով: Նրան հաճախ անհրաժեշտ է լինում կենսագործել իր ձգտումները, որոնք ոչ միշտ են համընկնում պետական գործունեության ընդհանուր ուղղվածությանը: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է միավորվել այլ անձանց հետ: Այդ պատճառով այդպիսի միավորման հատկանիշ է հանդիսանում նրա անդամների մոտ հասարակական շահի և ընդհանուր նպատակների առկայությունը, որը սահմանված է միավորման կանոնադրությամբ,

- անձինք միմյանց հետ միավորվում են հոգևոր հարստացման և զարգացման համար: Նշ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վածը հասարակական միավորման այն սկզբունքային առանձնահատկությունն է, որն արտահայտում է նրա գործունեության ոչ առևտրային բնույթը՝ առանձնացնելով նրանց շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող կազմավորումներից,

- անհատական մասնակցության կամ անդամության առկայություն, որը բխում է անձանց անմիջական միավորումից,

- հասարակական միավորման ձևավորումն իրականացվում է կամավոր, առանց բռնության, ճնշման կամ հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման: Այսինքն՝ անհատները միավորվում են միայն սեփական նախաձեռնությամբ, իրենց շահերի և նպատակների համընկնման հիման վրա,

- հասարակական միավորումների գործունեության ոչ պետական բնույթը դրսևորվում է նրանում, որ նրանք գործում են պետական մարմինների անմիջական գործունեության ոլորտից դուրս,

- հասարակական միավորումների գործունեությունը պետք է հիմնվի օրենքի վրա, այսինքն՝ կրի օրինական բնույթ,

- հասարակական միավորումները, որպես ինքնավար միավորներ, իրենց համար սահմանում են ներքին նորմեր և կանոններ, ունեն բարդ կամ համեմատաբար պարզ կառուցվածք, իրենք են կարգավորում իրենց հարաբերությունները՝ կախված սեփական պահանջումներից, նպատակներից ու խնդիրներից, այսինքն՝ գործում են ինքնակառավարման սկզբունքի հիման վրա:

Այսպիսով, թվարկված հատկանիշների համադրումը կազմում է այն ամբողջությունը, որը թույլ է տալիս քաղաքացիների հասարակական մի-

ավորումները տարանջատել այլ կազմավորումներից, որոնք պատկանում են պետական կամ առևտրային կառույցների թվին:

Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակական միավորումները կարող են ստեղծվել հետևյալ կազմակերպարավական ձևերի շրջանակներում՝ հասարակական կազմակերպություն, կուսակցություն, արհեստակցական միություն և կրոնական կազմակերպություն: «Կազմակերպարավական ձև» հասկացությունը ենթադրում է հասարակական միավորման օրենքով սահմանված այնպիսի իրավական կարգավիճակի առկայություն, որը բխում է նրա պահանջումներից, նպատակներից ու խնդիրներից: Օրենսդրությամբ հասարակական միավորումների ստեղծման կազմակերպարավական ձևերի հստակ նախատեսումը ապահովում է իրավական կարգավորման և համապատասխան միավորման իրավական կարգավիճակի սահմանման առավել մեծ հստակություն: Նշվածը շատ կարևոր է, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս հստակ սահմանել միավորման գործունեությանը մասնակցող քաղաքացիների իրավունքներն ու պարտականությունները, երաշխավորել իրավունքների պաշտպանությունը դրանց խախտման դեպքում, նախատեսել պատասխանատվություն պարտավորությունների խախտման դեպքում, ինչպես նաև որոշել միավորման ընդունած որոշումների և իրականացվող գործողությունների իրավաչափությունը գործընկերների և պետության հետ հարաբերություններում:

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.- Եր.«Իրավունք», 2010թ. էջ 318:
² Տե՛ս 05.05.1998թ. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 122-րդ հոդվածը:
³ Տե՛ս «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» 04.12.2001թ. ՀՀ օրենքը:
⁴ Տե՛ս «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» 04.12.2001թ. ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Նորմատիվ-իրավական ակտեր

ՀՀ Սահմանադրություն (ընդունված համաժողովրդական քվեարկությամբ 1995թ. հուլիսի 5-ին), 05.05.1998թ. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը:
«Հասարակական կազմակերպությունների մասին» 04.12.2001թ. ՀՀ օրենք:
«Տեղեկատվության ազատության մասին» 23.09.2003թ. ՀՀ օրենք:

Գրականություն

ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.- Եր.«Իրավունք», 2010թ. 1086 էջ:

Իմաստասիրական անդրադարձներ: Գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևանի համալս. հրատ. 2004թ. Երևան 198 էջ:

ՀՀ սահմանադրական իրավունք: Երևանի պետ. համալս.: Երևան 2003թ. 608 էջ:

РЕЗЮМЕ

Общественное объединение как институт гражданского общества (понятие и признаки)

В данной работе общему теоретическому анализу подвергаются правовые вопросы касающиеся общественных объединений, в частности выделяется совокупность тех принципиальных признаков, которая позволяет разграничивать общественные объединения от других формирований, которые включают в себя часть формальных признаков общественных объединений. На основании этих принципиальных признаков дается принципиально новое, полное понятие общественного объединения. Предлагаются некоторые правовые механизмы для повышения эффективности деятельности отдельных видов общественных объединений. Отражается большая значимость общественных объединений как института гражданского общества.

SUMMARY

Non Governmental Organization (NGO) as an institute of Civil Society

This article provides complex theoretical analysis of legal issues concerning NGOs, particularly the article stresses the main component of concepts, which differs NGOs from other organizations having formal similarities. In this article there is described in an entirely new characteristics. The article proposes several legal mechanisms and structures for developing of several types of NGOs. The article also stresses the role and importance of the NGOs as an institute of Civil Society.